

КОМПЛЕКС ЕЛЕКТРИ У РОМАННОМУ МИСЛЕННІ ХХ–ХХІ СТ.: ПРОДОВЖЕННЯ МЕТОДУ НІЛИ ЗБОРОВСЬКОЇ

О. О. Смольницька

Кандидат філософських наук,
старший науковий співробітник

<https://orcid.org/0000-0001-9864-1727>

Київський літературно-меморіальний музей Максима Рильського
mytholog7@gmail.com

*Художня проза другої половини ХХ – другої декади ХХІ ст. являє собою складне письмо. Зокрема, це або міфопоетичний матеріал, або свідоме опирання міфу. Проте міфологічні патерни, як і національні архетипи і символи, усе одно експліцитно або імпліцитно наявні в таких текстах. Стаття пропонує детальніше висвітлення комплексу Електри на прикладі вибраної романістики згаданого періоду, з наголошенням на фемінінному персонажі. За методом українського психоаналітика Ніли Зборовської (1962–2011) порівнюються роль материнського і батьківського кодів у літературі різних періодів (від ХІХ ст.). Опрацьовано міфологічну модель (батьківську або материнську) у різних типах культур і можливість її віддзеркалення у різних літературах. Батьківський і материнський образи розглядаються як амбівалентні божества, сильні Анімус і Аніма аналізуються в аспекті диктату. Зіставляються принципи змалювання жіночих образів у класичному (переважно вікторіанському) і некласичному (сучасному) романах. Беруться до уваги твори Ч. Діккенса, Ф. Достоевського, С. Цвайга, Ю. О'Ніла, Дж. Стейнбека, С. Плат, Б. Кауфмана, Е. Єлінек, Д. Леві та ін. У материнському комплексі досліджено національний аспект. Аналізується перенесення імперського і постколоніального дискурсу на поведінкові моделі жіночих персонажів. Звертається увага на клінічну картину героїнь сучасних творів. Проаналізовано відмінності образів героїнь у різні періоди, знайдено спільну рису – опір механізму підкорення. Сучасна героїня має риси *homo technicus* або *homo technologicus*, описаний нею протест, з одного боку, алюзійний (нагадує поведінку персонажів С. Плат або Е. Єлінек), з іншого – уже штучний.*

Методи дослідження: компаративний (у галузі філології та міфології), архетипний (юнганський), фрейдистський, символічний, гендерологічний, звертається увага на історичний контекст.

Ключові слова: психоаналіз, роман, комплекс Електри, міф, архетип, символ, героїня.

Вступ. Мистецтво другої половини ХХ – другої декади ХХІ ст. постає як надзвичайно еkleктична картина, позначена, у тому числі, і психоаналітичними впливами. У зв'язку з цим актуальна проблема інтерпретації міфу. Незважаючи на те, що одна із сучасних дослідниць, С. Геллер (Sophia Heller), стверджує про «аміфічність» («amythia» [25, р. 17]) нової доби, проте навіть для технологізованих, сучасних текстів відсутність міфу та архетипу означає автоматичну духовну смерть персонажа і автора. Міф і архетип так чи інакше інтерпретуються, обіграються і у новітніх текстах. Цей аналог, ця схема – порятунком, підказка розв'язання проблем, які виникають перед новою людиною. Такі порятунки – і класичні міфи, які є архетиповими та інтерпретуються у різний спосіб фактично кожним автором. Так, архетиповим у літературі ХХ–ХХІ ст. є і міф про Атреїв – а зокрема, змальований у різних інтерпретаціях комплекс Електри. (нім. Elektra Komplex, запроваджений і

описаний К. Г. Юнгом) як протилежний Едиповому (Oedipus) – цебто це (узагальнюючи) ненависть до матері й хвороблива любов до батька. (Міф про Атреїв інтерпретований ще за Шекспіра: у «Гамлеті» показано своєрідну версію сюжету про Клітемнестру – адже Гертруда і Клавдій – наче Клітемнестра і Егіст – убивають Гамлетового батька (читай: Агамемнона), і у тексті трагедії сказано навіть про кровосуміш: королева зраджувала чоловіка з його братом, що прирівнювалося до інцесту). Образ Електри у давньогрецькій міфології має такі провідні риси, як ненависть, почуття помсти, нахил до інтриганства (детальніше: [2, с. 563–568; с. 574–575]). Українські студії звертались і звертаються до психоаналітичних питань, у тому числі комплексів – Н. Зборовська [5–6]; комплекс Електри, хоча прямо так не названий, емоційно описаний в її науково-публіцистичних, художньо-публіцистичних або суто художніх книгах – як-от «Феміністичні роздуми. На карнавалі мертвих поцілунків» (1999), анти-романі «Українська Реконкіста» (2003); авторитарність материнської постаті висвітлено в есеї «Моя Леся Українка» (2001), тощо). Інші психоаналітичні проблеми – з-поміж них патологічні – сучасна філологія наводить у ретельно виписаному історичному, міфологічному та ін. контекстах: Г. Левченко [11–12], власне комплекс Електри [15], та ін.), але, на нашу думку, міф про Атреїв вартий на окреме вияскравлення у різних контекстах.

Наукова новизна. У психоаналітичному аспекті цікаво розглянути означену проблему на прикладі романного мислення, зосередившись на зразках ХХ–ХХІ ст. Класичний роман і роман ХХ ст. обрані для аналізу й тому, що входять до перекладацької спадщини українського відродження 20-х рр. – другої половини ХХ ст. (переклади здійснювалися, зокрема, і неокласиками та їхніми колегами), і це явище як повернення української культури до європейської заслуговує на детальніше висвітлення. Зокрема, це входить до одного із завдань науково-практичної роботи Київського літературно-меморіального музею Максима Рильського (КЛМММР).

Мета статті – дослідити комплекс Електри у вибраних романах різних літератур ХХ–ХХІ ст., позначених психоаналітичним впливом.

Завдання: 1) проаналізувати материнський і батьківський комплекс культур; 2) уперше здійснити компаративний аналіз вибраних творів англійської, української та ін. літератур; 3) дослідити еволюцію міфу про Електру (як і взагалі міфу про Атреїв) від класики до сучасності. До уваги береться переважно англійський дискурс, але також з метою компаративного аналізу застосовують твори і російської та німецькомовної літератур (і «Щоденник» Анни Франк, написаний нідерландською мовою), причому для повноти висвітлення досліджуються не лише тексти високої класики, а й зразки масової літератури. Оскільки згаданий міф розроблений не лише у романах, а спочатку був більше вияскравлений у драматургії, до уваги береться не лише прозовий жанр. Також як ілюстрація подаються звернення до класичної польської, німецької (доби романтизму), англійської ХХ ст. і сучасної української поезії.

Об'єкт дослідження – романне мислення ХХ–ХХ ст.

Предмет – комплекс Електри у пропонованих творах.

Цю статтю присвячую пам'яті українського психоаналітика, літературознавця, письменниці Ніли Зборовської (1962–2011, праці досліджувалися: [9], [16–17], [19–21]), яка 2009 р. радила мені писати про романне мислення.

Методи дослідження. Застосовуються компаративний (у галузі філології та міфології), архетипний (юнгіанський), фрейдистський, символічний, гендерологічний методи, звертається увага на історичний контекст. У міфопоетичному аспекті розглянуто античний, біблійний, вікторіанський та ін. матеріал.

Результати дослідження та їх обґрунтування. Спочатку треба окреслити – за термінологією вищезгаданої дослідниці – материнський комплекс культур. Так, в англійській літературі (яка нас цікавить) постать матері зазнала певних змін – від умовно-шаблонної (ягол чи тиранка) до складної. У класиці (принаймні, британській романістиці ХІХ ст.) мати геть не завжди виступає як повноцінна героїня. Особливо

це помітно у Ч. Діккенса: Клара Копперфілд у романі «Девід Копперфілд» (1849) – позитивна, добра, любляча, але залякана жінка, яка вмирає від тирана – другого чоловіка, містера Мердстона (Edward Murdstone), – і справжньою матір'ю Деві можна вважати няньку Пегготі (Clara Peggotty). Діккенс показує, що чоловічий ідеал вікторіанської доби (покірнa дружина) призводить у прямому розумінні до смерті фемінінного персонажа, який стає жертвою і не зупиняє насильника. Фактично новий чоловік забиває дружину – якщо не дією, то психологічним насильством. У романі «Домбі і син» («*Dombey and Son*», 1848) мати Поля Домбі вмирає від пологів, її поява обмежується тільки першим розділом. Можна згадати роман «Тяжкі часи» («*Hard Times – For These Times*», 1854), де мати Луїзи і Томаса, місіс Гредграйнд (Gradgrind), – безініціативна і залежна від думки свого освіченого чоловіка (а той, у свою чергу, залежить від авторитету містера Баундербі – Josiah Bounderby). Вона запам'ятовується як персонаж через власну обмеженість, але водночас не героїня, скоріше – статистка. Вона – «не-діячка». Як контраст до місіс Гредграйнд показано матір містера Баундербі – просту й добру до жертвовності жінку, власницю сільської крамнички. Ця мати беззастережно віддана своєму успішному сину – який, живучи у місті, вигидав про себе міф – і сам повірив у вигадку, – начебто був маргіналом, усього досяг сам, і нібито навіть рідна мати його покинула; у фіналі сама ж місіс Баундербі своєю появою і розповіддю доводить, що це брехня. Син хотів для матері ролі «не-діячки» – але ця жінка вирвалася з-під його впливу і стала «діячкою». Але такі добре виписані образи матерів у британській літературі того періоду все ж таки скоріше виняток. У знаменитому «романі без героя» В. Теккерея «Ярмарок суєти» Беккі Шарп рано втрачає батьків, а мати її подруги-антагоністки Емілі (Амелії) Седлі відіграє не дуже помітну роль (ще й тому, що дітей змалечку віддавали до пансіонів, а додому нащадки поверталися вже дорослими). Пасивну позицію зумовлено обмеженими можливостями жінок за вікторіанської доби, які переважно не мали права на власні майно та бізнес (навіть якщо дружина вела торгівлю, плодами користувався її чоловік). В інших шедеврах цього періоду мати взагалі не фігурує. Так, роман Ш. Бронте «Джейн Ейр» не показує образу матері: відомо, що Джейн – сирота й не пам'ятає своїх батьків (про матір сказано лише те, що вона вийшла заміж за коханого проти волі своєї родини). Замінник матері – місіс Рід, нерідна тітка – тиранить племінницю. У романі згадано проблему Джейн: дівчинка прагнула полюбити свою мучительку і була готова це зробити. Але навчання у пансіоні (тобто зміна обстановки) розірвало ці нездорові стосунки.

Аналогічне стверджують про російську класику золотого віку: на противагу українському культу Матері (популярному в хліборобів), «...у народів з кочовим минулим переважає образ Батька. Сильна батьківська постать (який – і брутальний лідер, і мудрий учитель) притаманна імперській, тоталітарній свідомості. Як спостеріг Г. Гачев, “російський письменник мовби не знає, що робити йому з матір'ю, згадає її, ніби виконуючи досадний ритуал правдоподібності (хтось же повинен народити героя), а потім відправляє на той світ». В прозі Пушкіна, пише автор, «всуціль батьки», «наче Машенька Троєкурова народилася від батька, як Афінa з голови Зевса», і в персонажів Достоєвського матері нема або вона вмирає при пологах. В усій російській літературі панує пріоритет батька, окрім роману «Мати» М. Горького (хоч там мати цікавить письменника передусім як «класовий елемент») та деяких інших літературних явищ, як-от «Молода гвардія» А. Фадєєва з роздумом автора про «руки матері», який, на думку Г. Гачева, випадає з обсягу «російськості», бо позначений «малоросійським» впливом» [1, с. 356–357] (і це правда: дія цього міфологізованого соціалістичного роману розгортається в українському і україномовному середовищі, більшість героїв – українці). Справді, у пушкінських «Повістях Белкіна» індивідуальність героїв обох статей формує батьківська постать. (У кочовій тюркській культурі їй може відповідати головне маскуліне божество Тенґрі, або Танґри – але ж у тенґріанстві є й впливове материнське божество – Умай, або Умей, Хумай). У польському романтизмі (якщо взяти до уваги месіанські ідеї та сарматське минуле цієї

нації) спостерігається тяжіння до образу лідера: поема А. Міцкевича «Дзяди» (частина III, акт I, сцена V) змальовує пророкований янголами щасливий фінал Польщі: намісник з трьома ликами об'єднає три слов'янські столиці. Це маскулінна постать, яка нагадує Господа Бога (єдиний у трьох лицах), але й тоталітарного лідера. Як пояснювала Н. Зборовська (спираючись на «Мікропсихологію» С. Фанті): «...у несвідомому сучасної масової людини на основі імперського ідеалу маскуліної мужності приховується «потреба в фюрері»» [5, с. 117]. Також сильні чоловічі постаті (до яких у мистецтві можна ставитись амбівалентно) – у німецькому романтизмі (Й. Ф. Х. Гьольдерлін). Якщо ж узяти до уваги чоловічо-жіночі стосунки, то у романтизмі вони можуть бути і колізіями або ж підкоренням сильним слабшого. Так, у «Тарасі Бульбі» М. Гоголя мати задавлена чоловіком і не бере участі у вихованні синів: спочатку їх формує бурса, потім Тарас, далі – Січ (цебто суто маскуліний простір). Материнська задача – проводити дітей на подвиг. Трохи краще образ матері виписано у «Бідних людях» Ф. Достоєвського (який мав українське коріння і чия рання проза позначена впливом Г. Квітки-Основ'яненка та ін.): Варочка («Варенька») згадує свою добру улюблену матір (як контраст до батька, що мимоволі поводиться як тиран), але зазначає, що та рано вмерла. (Зауважмо, що «Бідні люди» – фактично перший твір Достоєвського, далі стиль і прийоми письменника еволюціонували). Мати може сприяти ініціації героя/героїні – проводжаючи його (її) у путь, на випробування, але материнської психології в текстах такого типу не показано. Мати може поставати в інших іпостасях – скажімо, як мудра жінка (вона ж – відьма, баба-яга, людожерка – інший, темний, бік архетипу [18], – яку слід задобрити – правильною поведінкою), що трапляється герою на шляху і підкаже рятувальну відповідь.

Зупинімося на кількох показових творах, в яких змальовано комплекс Електри. Так, його яскраво показано у п'єсі Юджина О'Ніла (Eugene O'Neill) «Жалоба (скорбота) пасує Електрі (стає Електрою)» («Mourning Becomes Electra», 1931) – з життя Нової Англії 60-х рр. XIX ст., де показано і чоловіківбивство, і виродження, – а також нездорову, несвідомо-інцестуальну любов дочки (Лавінії Меннон) до батька (Езри) й ненависть до матері (Крістіни), небажання себе з нею ідентифікувати [13, с. 30] (проте у фіналі така зовнішня ідентифікація відбувається: дочка приймає свою Аніму). Ситуація ще більше драматизується, бо Лавінія і зовні, і за вдачею (жорстокою і мстивою) надзвичайно схожа на матір [13, с. 28]. Крістіна за допомогою свого коханця Адама Бранта вбиває Езру – як у міфі про Клітемнестру (убивцю Агамемнона; спільник, який стає царем – Егісф або Егіст; аналогічно – Клавдій у «Трагедії Гамлета, принца данського» [22]). Потім Лавінія стає коханкою Адама. Ця героїня одержима Анімусом – спочатку Езрою, потім Адамом, – а свою Аніму заганяє у темний куток психіки і відторгає. Але саме Аніма помщається, диктуючи дочці-виродженці патологічні нахили. Отже, у версії Ю. О'Ніла показано і натяк на інцест, якщо сприймати Адама Бранта як замітника батька, вітчима. Також показано, що трагічні теми і патерни вічні й можуть просто трансформуватися в різні епохи.

Комплекс Електри як один з етапів (утім, необов'язкових) у підлітковому віці та певна реакція на патріархальне виховання наявний у літературі періоду Другої Світової війни. Наприклад, це «Щоденник» («Сховище») жертви нацизму Анни Франк (Anneliese Marie Frank, 1929–1945), де красномовно описано любов юної письменниці до батька – «Піма» – і нерозуміння авторкою матері, яка сприймається занадто авторитарною [24]. Загострення комплексів має причиною і пограничну ситуацію, штучне існування: випадкові люди (євреї) ховаються на горищі від нацистів, відчувають постійний страх, вимушені спілкуватися проти волі й мати контакт лише з обмеженою кількістю людей. Звісно, це провокує конфлікти і викривлення сприйняття. Під час аналізу таких текстів помітна й проблема аутсайдерства, маргінальності, образу ворога (який може не мати спільного з реальністю): у такій ролі – ізгоїв – поставали німці (у Дж. Стейнбека, С. Плат: ці письменники самі були частково німецького походження), євреї та інші народи-«винуватці». Відповідно, тут відіграє роль хибний стереотип. Так, у романі С. Плат 1963 р. «Під скляним

ковпаком», «The Bell Jar», заторкнуто тему цькування німців і німецькомовних у США під час і після світових воєн; описано несвідоме відторгнення Естер Грінвуд історично рідної їй мови: «про бажання вивчити німецьку я всім розповідала вже років зо п'ять. / Моя мати говорила німецькою в дитинстві, коли її привезли в Америку, і за це під час Першої світової діти в школі жбурляли в неї камінням. <...> / ...щоразу, коли я розгортала німецький словник, досить було одного погляду на щільні рядки чорних літер, подібні до колючого дроту [явний натяк на концтабір. – О. С.], щоб мій розум стискався, мов стулки молюска» [14, с. 52]. Слід зазначити, що цей роман усе ж таки не цілком автобіографічний (наприклад, про саму авторку зазначали, що вона вільно володіла німецькою мовою – як і Н. Зборовська, що аналізувала психопатографію та лірику С. Плат [5, с. 443–444]). На жаль, у «Коді української літератури» не розглянуто коріння С. Плат, натомість письменницю показано як «імпульсивну американку» [5, с. 444] – нову людину нового суспільства. Письменниця частково була такою, як про неї заявляла Н. Зборовська, частково – імітувала, прагнучи нативізуватися в США.

Тема Електри і відповідно показаний комплекс є і у новітній англомовній літературі. Вирізняється роман британської письменниці Дебори Леві (Deborah Levy, 1959 р. н.) «Гаряче молоко» («Hot Milk», 2016, українською перекладений 2017). У центрі твору «Гаряче молоко» – стосунки двадцятип'ятирічної Софії та її матері Роуз, хворої на ноги. Обидві жінки мають прізвище Папастергіадіс, і одна з тем – національна ідентифікація (у Софії це прізвище від батька, у матері, відповідно, від чоловіка, з яким вона давно розлучилася). Цікаво, що, попри офіційне розлучення, Роуз не повернула дівочого прізвища, і Софія (ще й зовні дуже схожа на батька) записана як Папастергіадіс. Таким чином, авторка начебто натякає на те, що обидві героїні й не бажають відпустити проблему, позбутися неї: їм вигідніше страждати або ж удавати потерпілих. Хвороба ніг, яка має і нервову причину [10, с. 188], викликає асоціації з жіночими образами класичної літератури – паралізованими Лізою Хохлаковою у «Братах Карамазових» Ф. Достоевського і Едіт Кекешфальва в «Нетерпінні серця» С. Цвайга (образ Хохлакової-молодшої проаналізовано в «Коді української літератури...» Н. Зборовської [5, с. 165–167]; див. також: [19–20]); цікаво, що в обох героїнь також заторкнуто національний аспект: Ліза Хохлакова, за Н. Зборовською, гіпотетично має українське коріння [5, с. 165–166], цебто це паралізована імперією українська ідентичність (імперію фізично німецьке «чортеня»-Ліза може тільки висміювати: гумор, сатира, іронія – зброя слабких, підкорених), а Едіт Кекешфальва – по батькові єврейка, через що головний герой, Антон – «Тоні» – Гофмільлер, не хоче одружуватися з нею, боячись за свою репутацію в армії та вищих колах Австро-Угорської імперії). Якщо продовжити тему імперського і постколоніального дискурсу, то, розвинувши методологію Н. Зборовської, можна зробити гіпотетичне припущення: мати Софії – британка і своїм походженням та поведінкою нагадує Британську імперію. Греція має колоніальне минуле – відповідно, Софія не дарма ототожнює себе з грецькими жінками-рабнями. Імперія подавляє колонію – Роуз тиранить дочку. Софія, несвідомо наслідуючи матір, кульгає – у «Братах Карамазових» Ліза Хохлакова паралізована. В обох випадках це не лише самооцінка, але й зачаєна, придушена національна самосвідомість, проблеми виливаються у психосматику. У романі помітна роль сильних (і брутальних) жінок у житті Софії: Роуз – як британка нащадок імперії, начебто доброзичлива Інгрід – німкеня, «білява бестія» (навіть зовні її образ дещо нагадує нацистський плакат: удавана патріархальність – довга білява коса, – але маскулітність – чоловічі чоботи [10, с. 41]; слід зазначити, що активні лесбійки були серед нацисток-катівок – як-от «янгола Освенцима» Ірми Грьозе). Софії простіше підкоритися жіночому варіанту фюрера, аніж бути собою та відповідати за власні вчинки (так само – вияв рабської психології і перенесення провини на іншого). Героїня перестає боятися бути собою після фізичного контакту з батьківським корінням – відвідавши Грецію. Точніше, героїня обережно придивляється до нової країни, відкриваючи її культуру в собі. Британсько-грецький діалог у «Гарячому молоці» належить до типу конфронтації, це

може бути відповіддю на приклад Дж. Г. Н. Байрона, який загинув у боротьбі за волю Греції, а не рідної Британської імперії. Також садистська поведінка Роуз явно зумовлена комплексом меншовартості: протягом твору неодноразово зазначається, що ця англійка родом з Йоркширу. Йоркширців висміювали (як й ірландців, шотландців, бретонців, лужичан, українців та інші недержавні нації, підкорені імперіями), про що писав ще Г. Честертон в оповіданнях про патера Брауна (цей герой – типовий йоркширець, чия простацька зовнішність і вдавано-простацька поведінка маскують високий інтелект). Так, про свою матір Софія зазначає: «Дивно було, що вона заговорила грецькою, щоб пожартувати про типовий стереотип про мешканців Йоркшира. Єдине, що вона промовила англійською, було речення: “У мене теж немає гончака”» [10, с. 202].

Але є відмінності – адже описані героїні Ф. Достоевського і С. Цвайга не надто прив’язані до матерів (Едіт узагалі має тільки батька і кузину-доглядачку, яких буквально тиранить – згодом жертвою стає і Тоні Гофмільлер; Ліза тиранить матір і Альошу Карамазова). Натомість у романі Д. Леві літературознавець і фахова перекладачка Р. Савченко слушно виокремлює «нездорову взаємозалежність» [15] матері й доньки. Тобто це садомазохістський ланцюг. Конфлікти з матір’ю виливаються у психосматику: «Асоціювання з власною матір’ю є настільки сильним, що сама дівчина несвідомо починає накульгувати» [15]. Тобто Роуз – негативна, нездорова, деструктивна Аніма Софії, але дочка не бажає нічого міняти, тому що несвідомо боїться самостійних рішень.

Р. Савченко виокремлює у цьому романі комплекс Електри, здійснює компаративний аналіз твору, показуючи його алюзійність: «Тема протистояння матері й доньки не нова в літературі; ненависть усіх дівчат, що опинилися в цих найближчих стосунках «під скляним ковпаком», говорить в англійській літературі зокрема голосом Сильвії Плат. В одному зі своїх щоденників письменниця зазначала про те, наскільки важливою стала для неї фраза лікаря «Дозволяю Вам ненавидіти вашу матір»: «Краще, ніж шокова терапія... .В улесливій матриархальній близькості важко отримати дозвіл на ненависть до власної матері». (“Better than shock treatment: ‘I give you permission to hate your mother’... . In a smarmy matriarchy of togetherness it is hard to get a sanction to hate one’s mother”)) [15]. (Треба сказати, що згаданий тут для порівняння роман «Під скляним ковпаком» – твір, популярний у вітчизняних студіях; так само активно досліджується поезія С. Плат; клінічна картина цієї письменниці в компаративному аспекті за методологією Н. Зборовської: [17], [19]). Так само дослідниця виокремлює схожість «Гарячого молока» і «Піаністки» Ельфріде Єлінек. Якщо розглядати літературу періоду 1970-х рр., де показано лицемірство патріархальної культури і злам у свідомості нового покоління (а також демонічну материнську постать), то можна згадати повість австрійської письменниці Крістіне Ньостлінгер (Cristine Noestlinger, 1936–2018) «Ilse Janda, 14 oder Die Ilse ist weg», 1974 – «Ільзе Янда, чотирнадцять років, або Ільзе (кудись) пішла (зникла)»: явно ненормальна мати, яка двічі була заміжня й без кінця народжує дітей (щоб прив’язати чоловіка), третирує своїх дочок – старшу Ільзе і молодшу Еріку; зрештою, це призводить до потайного ведення Ільзе розпусного життя, а потім – утечі неповнолітньої дівчини з коханцем; щасливий кінець – Ільзе повернули – надуманий, бо дочка заявляє, що її не втримати).

Але якщо повернутися до сучасної літератури, то цікаво дослідити її універсальність, близькість багатьом реципієнтам. Реальний аспект «Гарячого молока» – дія «тут» і «зараз», а також ситуації, в яких можуть упізнати себе люди різних національностей. Так, проблема тиранії матір’ю (у тому числі хворою) дочки не нова й часто змальовується у літературі. Підсумком хвороби Роуз як маніпуляції стає те, що «Софія вимушена відмовитися від власних планів і проміняти наукову кар’єру антрополога на життя офіціантки. Такою самою офіціанткою, ще й почасти зневаженою, вона продовжує бути вдома (навіть вода, яку Софія приносить матері, постійно «не така, як треба»))» [15]. Цікаво, що як антрополог дівчина нібито має

розуміти людей, але цього розуміння на практиці їй – обізнаній із культурами різних народів – явно бракує.

Нова людина – технологізована, це *homo technicus* або *homo technologicus* – ідеал, якого прагнули ще філософи XVIII ст. Тому не дивно, що Софія мислить як технократка, а не естетка: «Стан дівчини подібний до стану її розбитого ноутбука: «Цифрова сторінка зараз розтросена, але принаймні він досі працює...»» [15]. Символ ноутбука стає універсальним для сучасної літератури різних народів – у тому числі для української поезії. Так, у вірші С. Коровченко «Матриця» імпліцитно порівняно розтросений екран ноутбука і зламану психіку. Лірична героїня у нападі гніву розбила екран і далі розгортає порівняльний ряд: «Я ненавиджу матрицю й цей світ. / Ми всі б'ємо себе по тілу кулаками. / Це не агресія. Це тяжкий біль / І спроба вирватись з полону / Матриці жорстокого світу. / Ти ж не біомаса, а ще й людина. / Твоя свідомість хоче жити вічно» [8, с. 72]. Принцип опису у вірші – «обернений»: героїня завдає шкоди ноутбуку, розбиваючи екран, але шкодить і собі – фізично (кулаками боляче; можливо, вони й поранені) і духовно (психотравму невилікувано – отже, агресія як механістичний прийом не вихід). Купівля нової матриці тільки зовні знімає внутрішній розлад. Завершується вірш парафразом з О. Гончара: «Бережіть матриці душ своїх!» [8, с. 72] – паралель до хрестоматійного «Бережіть собори душ своїх!» (або «ваших душ»). Матриця, ноутбук – технократична святиня, замітник Бога. Нове покоління інтерпретує реальність інакше, ніж класики, шукаючи відповідей на свої нові питання – але не завжди помічає, що ці нові питання – насправді «старі», одвічні, проте у новій «одежі». Звідси конфлікт традиційних цінностей (наприклад, християнських) і нових (часто утилітарних і насправді не вічних – як ноутбук, що легко пошкодити).

Продовжуючи аналіз роману Д. Леві, можна помітити інші цікаві моменти. Скажімо, якщо інтерпретувати «Гаряче молоко» у міфологічному аспекті, то впадає у вічі нахил авторки до психоаналізу і метафоричної інтерпретації вбивства, яке у міфі – реальне: «Електра допомогла своєму братові Оресту вбити їхню матір Клітемнестру, так здійснивши помсту за вбивство батька. Героїня «Гарячого молока» має батька, якого не бачила 11 років. Здавалося б, причина конкурувати з матір'ю зникла, але навіть саме розлучення батьків могло бути сприйнято Софією як своєрідне «вбивство батька матір'ю» (на той момент дівчинці було 5 років). Що ж переможе в душі Софії через 20 років – бажання помсти чи примирення?» [15].

Дослідниця сама відповідає на своє питання розгорнутим рядом: «Очевидно, що конфлікт між матір'ю й донькою мав досягти апогею: свій протест Софія висловлює, розбиваючи вазу із зображенням грецьких жінок-рабинь, що несуть джбани з водою на головах. Так, це намагання знищити свої кайдани – той недоладний образ Софії, що вимушена роками приносити матері «неправильну» воду» [15]. Але тут ще й повстання проти свого несвідомого, власних національних архетипів (за таким принципом неофіт розтросує ідолів, яким поклонявся, або носій будь-якої національності знищує артефакти, асоційовані з його культурою і ототожнювані – іноді й хибно – як суто рабські чи народницькі, асоційовані з підкоренням; натомість справжній зміст символів, архетипів тощо не враховується). На нашу думку, тут ще важливий національний аспект – адже Софія за походженням грекиня (по батькові; мати в неї англійка; мова дитинства і побуту героїні англійська [10, с. 6], а грецькою Софія володіє недостатньо, спочатку не розуміючи її, проте розвиває своє знання у Греції, відвідуючи нову батьківську родину). У Роуз ставлення до мови колишнього чоловіка амбівалентне – Софія згадує: «Мати навчала мене грецької десь років з трьох. Ми рідко розмовляли нею вдома, може, щоб покарати батька. Я важко силкувалася забути її цілком, але вона не затихала в мені» [10, с. 202] – тобто у Софії опиралося національне несвідоме. Можна припустити, що для Роуз грецька стала «мовою ненависті»: суб'єктивне і немудре ставлення англійка переносить на мову і культуру свого чоловіка взагалі. (Аналогічно чинили у ставленні до німців, навіть не причетних до світових воєн, нацизму тощо). Софія відчуває комплекс, що виявляється, зокрема, у

вгадуваних натяках на її етнічну приналежність: «Немов він навмисне мене ображав за те, що я недостатньо грекinya» [10, с. 9]. Зустріч з лікарем Гомесом, наполовину іспанцем, наполовину американцем, який лікував Роуз, начебто давала Софії підказку – здобувати користь зі свого змішаного походження, отримувати подвійну силу, – але героїня не користується цим шансом, плекаючи власні комплекси. Софія фактично ілюструє добу постмодернізму або навіть постпостмодернізму словами, де порівнює власне і лікарське походження з технологією: «Як мій ноутбук. Розроблено в Америці, а вироблено в Китаї» [10, с. 23] – тобто заявляє про глобалізацію і про себе як людину Всесвіту. Героїня наче змиряється з таким становищем і не хоче нічого міняти. Розповідь лікаря Гомеса про себе, теж напівкровку, має на меті допомогти Софії, зняти її внутрішній (надуманий) конфлікт, але дівчина, зациклена на власних переживаннях, не робить висновків. Отже, сприйняття цієї героїні навколишньої реальності (у тому числі ставлення до її особи), як й інших розглянутих фемінінних персонажів у літературі ХХ–ХХ ст., можна схарактеризувати як викривлене дзеркало.

Слід також звернути увагу на національний аспект в імені – точніше, в іменах Софії. Її перше ім'я означає «мудрість», але за текстом помітно, що героїня поводить себе не мудро, плекаючи власний мазохізм; як несвідомий бунт проти матері виникають збочення – спочатку лесбійський зв'язок з чоловікоподібною німкеню-бісексуалкою Інгрід (її образ, начебто дружній до «Зофі», усе одно нагадує нацистський; водночас у цій жінці Софія явно шукає матір), потім – суто фізичні, без кохання, зв'язки з чоловіками. Її нездоровий інтерес до статевої сфери, пошук гостроти, – наслідок пригнічення. Друге ім'я героїні – Ірина, також давньогрецьке. Етимологія – «мир», «спокій», але ні миру, ні спокою (ані зовнішнього, ані душевного) персонаж так само не має. Себе Софія сприймає як засіб або як небажаний наслідок материнського шлюбу: Роуз вийшла заміж за грека на зло своїм батькам, які не сприймали іноземців – «тому я, звісно, одружилася з греком» [10, с. 58] (і швидко розлучилася, бо суцільний опір, у душі комплексу Ромео і Джульєтти, не може бути конструктивним). Тут важливе слово «звісно». Мати Софії чинить, як Марія у повісті О. Забужко «Казка про калинову сопілку»: спокушена виходить заміж за нелюба на зло невірному коханцю і батькові, який відраджує дочку від шлюбу з ненадійним чоловіком (аналіз цього сюжету: [5, с. 459], [9]). Так само Роуз чинить насправді гірше тільки собі та дочці. Але ні Марія, ні Роуз не уявляють, що можна чинити інакше. Їхня дія (чи протидія) – насправді віддзеркалення чужого впливу, подібно до того як взаємопов'язані садизм і мазохізм. Також важливо те, що і у «Казці...», і у «Гарячому молоці» не стоїть матеріальна проблема: Марія народжується і потім живе як заміжня жінка в явно не вбогих селянських родинах, забезпечених прожитковим мінімумом, а у Софії явно достатньо грошей для астрономічної суми, заощадженої матері на лікування. Надмірна благополучність і штучне існування призводять і героїню О. Забужко, і героїнь Д. Леві до нездорових бажань і вчинків. У «Гарячому молоці» лікар Гомес бачить це, але не може змінити.

Ще один грецький символ – риба. Лікар Гомес порадив Софії зважитися на сміливість – украсти на базарі рибу (що героїня, зрештою, і робить). Як відомо, риба («іхтіос») означає Ісуса Христа і була першою емблемою Спасителя. (Інший християнський символ – барани і ягнята на м'ясному ринку, так само жорстоко розпатрані – алюзія розп'яття, *архетипу трапези-жертви*, офіри: «Людина мешкала пліч-о-пліч з тваринами, нелегко було чути їхні крики та бачити, як юшить їхня кров, тому вона вигадала обряди та ритуали, щоб полегшити вбивство. Жінки та діти потребувати безкінечного кровопускання, щоб вижити» [10, с. 157]; у цих словах Софії як антрополога – розгадка сутності язичництва). Також риба – найперша асоціація із середземноморською культурою. Те, що Софія ріже рибу, є відкриттям героїнею власного грецького і йоркширського коріння, бо за обома лініями предки жили з риболовлі та купівлі улову [10, с. 87]. Фактично героїня хоче побачити на власні очі своє несвідоме, розпатрати його ізсередини – досить ризикований і сумнівний експеримент (адже потім розрізані шматки не можна скласти до купи, і приготувану

рибу доведеться з'їсти). Несвідомо Софія асоціює себе з підкореними, жертвами – зловленими та вбитими рибами і ягнятами. Ще розрізана риба (=жінка) викликає асоціацію з куркою (символ прив'язаних курок, які здихають, також є у романі [10, с. 190]; цей образ відсилає і до «Ночі ігуани» Теннессі Вільямса: припнута для споживи ігуана метушиться, але не може звільнитися); символ курки як жінки і навіть матері простежується і у сучасній молодій українській поезії, часто побудованій на психоаналізі – наприклад, вірш С. Коровченко «Подвійна мораль материнства», де метафізично інтерпретується процес розбирання курки [8, с. 71]. Це наближує нову українську поезію і метод С. Плат: родоначальниця американської «сповідальної поезії» теоретично знала майбутню проблематику своїх текстів (і цим відрізнялася від попередніх літературних поколінь, які могли творити або суто інтуїтивно, або декларуючи свої мистецькі погляди чи непереконливо, чи *post factum*). Загальновідомо, що настільною книгою молоді Сильвії 1953 р. була фрейдівська «*Abnormal Psychology*» 1925 р. Загалом інтерес американців до фрейдизму розквітнув у 20-х рр. XX ст. (але більше – після Другої Світової війни), – раніше, 1909-го, З. Фройд приїздив до США читати лекції. Отже, ґрунт для сприйняття «моди» вже був підготовлений і зумовлений для письменниці другої половини XX ст.

На нашу думку, у «Гарячому молоці» комплекс Електри пов'язаний із Едіповим комплексом. Зокрема, Н. Зборовська, характеризуючи фрейдизм, зазначала: «Після несвідомої зневаги до матері дівчинка свою еротичну увагу звертає на батька, що засвідчують відмова від фалічності, бажання усунути матір і зайняти її місце біля батька, мати від нього дитину (дитина символічно тотожна пенісу)» [6, с. 39]. (Про античний дискурс у цієї дослідниці – психоаналітик неодноразово зверталася до давньогрецької міфології: [16]). У романі Софія далека від такого крайнього вияву, але її відкриття батькової постаті у Греції, знайомство з новою батьківською родиною, пробудження у собі грецького коріння (тобто, за термінологією Н. Зборовської, – батьківського коду), несвідоме бажання заступити у новій родині молоду дружину (яку старий грек сприймає і як дочку) Александру та її немовля Євангелін (дослівно ім'я означає «блага вість») нагадують й Едіповий комплекс. Слова Александри про спорідненість тощо насправді декларативні й не знімають проблеми – точніше, Софія не готова позбутися власної проблеми саме через плекання комплексів. Цікаво, що у свідомості Софії немає повноцінного образу батьків як рідних людей: мати для неї залишається Роуз (і це називання на ймення дивує лікаря), до батька вперше героїня звертається «Крістос» (можливо, цей персонаж не дарма має ім'я, коренем якого є «Христос»). Грецію показано як патріархальну країну з іще нормальними (християнськими) цінностями на протизагу глобалізованому світу. Але Софія загострено реагує на нормальність.

Продовження дискурсу національного аспекту викликає нові шари. Так, міф про Електру – давньогрецький. Отже, у романі навіть подвійний грецький сюжет або супертекст. У Софії (хоча вона й англомова) промовляє національне несвідоме, але дівчина ототожнює його з підкоренням (для неї грецька жінка – завжди рабня; у принципі, в Елладі дочка і дружина справді не виходила за межі гінекею й мала недостатньо привілеїв) і знищує рідні архетипи (вазу). Софійне повстання – рабське. Що прийде на місце рідних архетипів? Чи не призведе це знищення до заглиблення психотравми Софії? Відповідь відкрита. Ще можна провести паралель: розтрощений екран ноутбука – розбита ваза. В обох випадках – тендітний матеріал і символ психіки (а ваза – ще й жіночий символ, це стегна і черво для виношування немовляти, а також вагіна, – отже, Софія протестує проти власної деструктивної Аніми: це метафоричне матеревбивство; також, імовірно, героїня заявляє, що не бажає мати дітей). До речі, тут теж може бути паралель із романом С. Плат, бо в оригінальній назві не фігурує слова «скляний» (інакше було б *glass*): *jar* – це «судина», а також «глек»; також це «слоїк» (тоді прозоріша асоціація зі склом), «деренчання», «нервовий струс» (що доречно у портреті героїні, та й *bell* – це «дзвін», хоча може бути і «скафандр» тощо, цебто семантично нагадує «ковпак»). Також знову виникає національний аспект: у

романі «Під скляним ковпаком» Естер, бажаючи порвати з власним німецьким корінням, усе одно несвідомо поводить як німкеня (працелюбність, витривалість, перфекціонізм, вміння аналізувати, вміння йти до кінця – але остання риса спрямована в неї на деструктив: спроба суїциду, дошлюбна дефлорація заради експерименту, тощо), а у «Гарячому молоці» Софія – не тільки зовні, але й ментально грекinya.

Конфлікт поколінь одвічний, але у ХХ ст. інтерпретується як особливо гостре повстання нової генерації проти нав'язуваної їй ригідності, це загострення особливо виразне у ХХІ ст. Назване явище помітно у британській літературі, яка добре показує механізм підкорення (знову ж таки з вікторіанської доби). Покоління обмежених тиранів – виховані саме за вікторіанства або у поствікторіанський період. Так, у ХХ ст. Філіп Ларкін (Philip Larkin, 1922–1985) у вірші «This Be The Verse» (1971) прямо казав: «They fuck you up, your mum and dad. / They may not mean to, but they do» [2] (назва – відповідь на «Requiem» Р. Л. Стівенсона, але цікаво, що *verse* може означати і вірш із Біблії – тобто у Ф. Ларкіна навіть полеміка із п'ятою заповіддю «Шануй свого батька і матір свою» (Вих. 20 : 12) – адже англомова література значною мірою базується на образності й формулюваннях зі Старого Завіту). Цей вірш може бути протестом проти пуританського або взагалі ригідного виховання. Адже цього письменника можна назвати людиною-епохою: його батьки були виховані у вікторіанському дусі, а сам поет став свідком швидких і неодноразових змін у суспільстві. Автор пояснює проблему конфлікту поколінь, кажучи, що батьки виховані такими і зіпсуті «By fools in old-style hats and coats, / Who half the time were soppu-stern / And half at one another's throats» [2] (натяк і на пуритан у жорстких комірцях). Підсумком стає небажання самому мати дітей – адже герой не зможе правильно їх виховати: «Get out as early as you can, / And don't have any kids yourself» [2]. Такий висновок песимістичний, бо персонаж якраз може врахувати помилки попередніх генерацій і застосувати інший досвід.

Помітно, що виховані в обмеженому, патріархальному соціумі розгублено зустрічають ситуації, які не збігаються з їхньою «картинкою» (зокрема, цій проблемі присвячено бестселер М. Мітчелл «Звіяні вітром»). Тих, хто виривається за межі застарілих уявлень, розрахованих лише на певний, одноманітний, тип, і живе інакше, обмежені сучасники-земляки сприймають негативно (як Скарлетт О'Гара і Ретта Батлера).

Інша тенденція – нова інтерпретація міфопоетики. Нова література інакше інтерпретує традиційні (міфологічні, біблійні, архетипові...) сюжети. Пряме вбивство (наявне у давньогрецькому міфі про Атреїв) перетворюється на метафоричне – як, скажімо, тема Каїна і Авеля в романі Джона Стейнбека «На схід від Едему» («East of Eden», 1952, українською перекладений Т. Некряч, 2018): замість прямого вбивства Каїном (Кейлебом) Авеля (Арона) – метафоричне: заздрісний Кейлеб показує довірливому брату (якого батько, Адам Траск, любив більше) справжню (патологічну) матір. Діти вважали її вмерлою і зовсім не знали. Духовно стерильний Арон шокований, побачивши власницю борделю [23, с. 664 – 665].

Для повнішого висвітлення проблеми слід застосувати інтермедіальний аналіз – адже саме ХХ ст. зумовило синтез жанрів (кіноповість тощо; режисери – Л. Вісконті, І. Бергман та ін. – видавали свої твори-сценарії і як письменники). Треба сказати, що проаналізовані твори кінематографічні. Тематично сюди пасує фільм Інґмара Бергмана 1978 р. «Осінь соната» («Autumn Sonata»), де у ролі матері – успішної піаністки Шарлотти – Інґрід Бергман, а у ролі залежної й не талановитої дочки Еви – Лів Ульман. Фактично фільм присвячений пригніченню матір'ю дочки, але проблему показано нестандартно: якщо, як правило, мистецтво надавало більше уваги конфліктам у патріархальному суспільстві, де батьки не бажали, щоб їхні діти робили кар'єру (особливо за межами рідного локусу) і прирікали їх на ранній шлюб з примусу і хатне господарство, то в «Осіній сонаті» – навпаки: успішна мати-музикантка хоче зробити дочку видатною піаністкою, хоча Ева не має для цього достатніх даних і, переживши сімейну трагедію й зазнавши психотравми, попри все прагне щастя материнства,

родини тощо. Ситуація з пригніченням дочки і вихованням її як музикантки дещо нагадує роман Е. Єлінек «Піаністка» [4]. Але і у випадку патріархального ладу, і в австрійському романі, і у шведському фільмі – однакова проблема: мати хоче, щоб дочка пішла її стопами – фактично пише за неї сценарій життя. Отже, ситуація у названих випадках – дволикий Янус: цебто це два боки однієї медалі. Також і у фільмі, і у романах С. Плат, Д. Леві та ін. – невідоме матеревбивство: так, героїні І. Бергман сниться, що дочка її душить. На цьому тлі вирізняється героїня С. Плат, оскільки Естер, ненавидячи власну матір, виривається з рідного простору і робить кар'єру в Нью-Йорку [14]. Треба сказати, що роман «Під скляним ковпаком» особливий, бо в ньому показано, з одного боку, освіченість головної героїні (яка – талановита письменниця, хоча й невпевнена у собі), з іншого – надмірну віру в науку (психоаналіз став у 60-х рр. XX ст. особливо модним) і пояснення власних проблем психоаналітичними положеннями. Але замість розв'язання проблеми – а точніше, її сублімування, забуття пережитого і подальшого прогресу – героїня тільки роз'яструє її псевдонауковим підходом, не довіряючи фахівцю (який виписаний карикатурно – проте такий портрет може бути зумовленим особистим викривленим сприйняттям авторки – не забуваймо, що твір автобіографічний). Такий прийом дещо нагадує методику групової психотерапії, застосовувану медсестрою Рекет («Над зозулиним гніздом») Кена Кізі – Ken Elton Kesey, «One Flew Over the Cuckoo's Nest», 1962): замість звільнення від власних травм хворі саме завдяки спогадам і проговорюванню ситуації лише збільшують проблему і не виліковуються (їхні зізнання нагадують масову істерію і самообмови, подібні до аналогічних під час полювання на відьом). Їхні зізнання в бажанні інцесту здаються надуманими (оскільки в той період була мода на таку тему й самопідозру в кровосуміші), а спогади про дитинство – навіть кумедними через їхню недоречність: «"В шість років я забив кицьку... а тоді сказав, що це сусіда зробив"» [7, с. 57] – тут і далі цитування роману в перекладі Н. Тисовської. Подальші зізнання пацієнтів нагадують самообмови перед тортурами (чи від тортур): «"Я збрехав. Я не просто хотів – я затягнув сестру в ліжку!" – "І я! І я!" – "Я теж! Я теж!"» [7, с. 58]. Отже, тут випадок масової істерії.

Виникає питання: чи була проблема («А был ли мальчик-то?») – Максим Горький, «Життя Кліма Самгіна»), чи це вже результат хворої фантазії, психіки, яку зламали псевдолікуванням і самолікуванням. Відомо, що за певний час проблема або стирається, або навпаки – гіперболізується, якщо її не сублімувати чи не відпустити. Підхід роз'ятрення проблеми висміяно у романі Бел Кауфман (Bel Kaufman, 1911–2014) «Up Down the Stair Case» («Нагору сходами, що ведуть вниз», 1964), де сказано про звичайну нью-йоркську школу 60-х рр. і тамтешню Guidance Counselor (приблизний аналог – шкільний консультант або шкільний психолог) Еллу Фріденберг: «She thinks she is Freud... She has based her PPP's ["Pupil Personality Profile"], винайдений цим псевдопсихологом, українською можна відтворити як «Учнівський Персональний Профіль» – УПП. – О. С.] on such interviews with kids as: "Why do you hate your parents?" "What is your sexual problem?"» [1, р. 37] – «Вона гадає, що є Фройдом... Вона базує свої УПП-и на таких опитуваннях дітей – штибу: "Чому ти ненавидиш своїх батьків?", "Яка у тебе сексуальна проблема?"» (переклад мій. – О. С.) – цебто фактично нав'язуючи школярам нездорові асоціації та зумовлюючи наперед відповіді на питання щодо проблем, яких діти можуть і не мати. Подальші дії у романі демонструють неспроможність Елли допомогти проблемним учням – вона навіть не розуміє їхньої натури.

Показово, що в жодному з наведених творів немає навіть спроби запропонувати пацієнтам арт-терапію – більше пропонується щось на кшталт «Полюби свою хворобу». Адже героїня С. Плат як письменниця могла б у такий спосіб сублімувати проблему – і, врешті-решт, Естер пише свій перший роман. Цим вона нагадує і героя «Нудоти» Ж.-П. Сартра, і героїню Н. Зборовської: українка весь час пише і знищує роман. (Так само – докторська дисертація, яка зберігається недописаною у ноутбучі Софії Папастергіадіс; проте зрештою героїня хоче завершити дію і каже, що прагне

податися на грант). Згадка про роман є у «Феміністичних роздумах: На карнавалі мертвих поцілунків» Н. Зборовської, де йдеться мова про роман, який був одразу набраний на комп'ютері, але не збережений героїнею – і зник. Проте як реакція на чоловічий сумнів у жіночому таланті авторка пише новий роман, ще кращий. У цьому ключі можна розглянути талант як наслідок нормальності та жіночу істерію як або вроджену, або – інших випадках – як реакцію на несприятливі умови, результатом чого є спотворення таланту, а творчість – боротьбою, опору ненормальній реальності (як у С. Плат). Слід зазначити, що у досліджених вище творах героїня – істерична; такий тип як віддзеркалення реалій епохи змальовувався ще в літературі ХІХ ст. (докладніше про згаданий тип і його образ у творах, а також про «канони» опису істеричних персонажів: [11, с. 72]).

Таким чином, психоаналітичну тему було розвинуто в США письменниками, яких можна назвати «шістдесятниками» (Б. Кауфман, Кен Кізі, С. Плат та ін.): найяскравіші романи створено саме у 60-ті рр. ХХ ст. Автори описували те, що спостерігали самі, і сублімували власні проблеми. Як пояснювала Н. Зборовська, С. Плат «стала однією з перших американських поетес, які у творчості наважилися використовувати життєвий досвід, отриманий у психіатричній клініці» [5, с. 443]. Відтак, у читача виникає довіра до твору, адже реципієнт убачає автобіографізм (хоча й не завжди відрізняє реальність од вигадки).

Тему ненависті матері до дочки і навпаки, а також не ідеалізований показ патріархальних представників показано і в «легкій» літературі, яку називають «чтливом». Так, у досі популярних іронічних детективах Дар'ї Донцової (у цих книгах змальовано московські реалії 1990-х – 2000-х рр.) часто піднімається тема авторитарної матері й підкореної дочки, яка ближча до батька (комплекс Електри) – особливо яскраво це видно у детективі «Небо в рублях» про долю знаменитої та багатії письменниці, у чийому образі авторка фактично описала себе. Близько до цього стоїть монолог старої жінки (детектив «Чудеса в каstrюльке») – точніше, цікавий сам діалог старого і нового поколінь: «Нас родители с года бросали, и в поле. Так мы и избу убирали, и коров доили, и щи варили! Я замуж выходила – все умела, а нынешние! Тьфу, только ноют: «Баба, купи конфетку». Накось выкуси! У меня-то не было ничего, и тебе не дам!

– Поэтому вы такая злая, – вздохнула девушка, – понятно, комплекс нереализованных желаний!

– Сама ты проститутка! – обиделась ничего не понявшая бабка» [3, с. 142].

Висновки

1. Таким чином, здійснений аналіз продемонстрував плідність міфу про Атреїв і особливу роль комплексу Електри у літературі ХХ–ХХІ ст. Розглянуті материнський і батьківський коди на прикладі класичної літератури стали ключем розгадки проблем, змальованих у творах подальших епох. Релігієзнавчі, історичні та інші факти відіграли допоміжну роль у чіткішому виокремленні проблем. Перспективним виявилось порівняння суспільних механізмів (та материнського і батьківського коду) і політеїстичних релігій кочових та осілих народів, а також аналіз формування образу лідера в літературі від романтизму.

2. Алюзійність, інтертекстуальність новітньої літератури (зокрема, у романі Д. Леві «Гаряче молоко») підкреслюють зв'язок підходу цих текстів із міфами. Також слід врахувати, що всі досліджені у статті твори ХХ–ХХІ ст. (від прози до драматургії та поезії) написані авторами, обізнаними із психоаналізом, і тому мають теоретичне підґрунтя. Це певною мірою «наукова» проза (чи «наукова» поезія), що водночас має високий художній рівень.

3. Ще один аспект – велика роль особистого досвіду (зокрема, у С. Плат, К. Кізі та ін.), опис того, що наратор безпосередньо спостерігає – і водночас простежується архетиповість ситуацій, узагальнення, спрощення до міфічності (Ю. О'Ніл, Д. Леві

тощо). Читацька довіра створюється і тому, що більшість текстів написано від першої особи.

4. Інтермедіальний аналіз (порівняння з класикою кінематографу) додав нового аспекту й особливої чіткості для розуміння конфлікту матері й дочки, а також – роздумів до ролі чинника таланту або бездарності.

5. Головний фемінінний персонаж – жертва матері, перебуває у садомазохістському ланцюзі, який не в змозі або не бажає розірвати (героїні С. Плат, Д. Леві). У цьому жінка таких творів протилежна класичній героїні – наприклад, Джейн Ейр (та й героїні Дж. Остін теж не «правильні» й не кроткі), – яка пориває з «пристойностями» (насправді підкоренням слабшого сильнішому) вікторіанської моралі та, переборовши власні негативні спогади минулого аутсайдера, здобуває власне щастя. Якщо протест вікторіанської героїні-жертви конструктивний (наслідки – кар'єра і всіляка самореалізація, шлюб з коханим, тощо), то у героїнь нового покоління частіше спостерігається деструктив (хоча Софія у «Гарячому мовоці» Д. Леві зрештою перемагає власну матір). Отже, тут певною мірою – класика vs сучасність, сучасність vs класика.

6. Образ новітнього жіночого персонажа амбівалентний. Він неklasичний, але цілком не розриває зв'язку з традиціями класичної літератури. Водночас героїня – технологізована, технократична і значною мірою глобалізована, хоча її опирання власному національному несвідомому створює психосоматичні проблеми (і зрештою, нова героїня ознайомлюється з власною національною ідентичністю – на противагу нігілістичній Естер у романі С. Плат). Персонаж відчуває розгубленість, оскільки наукові й технічні досягнення не знімають загальнолюдських проблем (і проблем конкретної героїні). Водночас таким героїням притаманна особлива віра в науку; це найбільше помітно у випадку персонажа С. Плат, оскільки фрейдизм іще здавався новизною, і його механізми як сама авторка роману «Під скляним ковпаком», так і її героїня, приміряли на сучасну їм реальність. Але і пуританська (та будь-яка релігійна) віра у слово і книгу, і віра людини ХХ–ХХ ст. у даному разі тотожні за принципом. Така віра персонажів призводить до неочікуваних ними розчарувань.

7. Ризоматичність оточення героїні новітньої літератури спонукає до пошуків (не завжди свідомих) орієнтирів, основи, виписаних у творах як символи або національні архетипи. Зокрема, це символи риби, курки, грецької абетки, грецької вази тощо. Висока культура, освіта, читаність, талант героїні новітніх творів (риси, притаманні й жіночим персонажам класичної літератури, як-от Джейн Ейр у Ш. Бронте, Беккі Шарп у «Ярмарку суєти» В. Теккерея, Люби Гоцинської у «Блакитній троянді» Лесі Українки, та ін.) викликають повагу, але водночас упадає у вічі псевдонауковість цього персонажа, нахил у надмірному аналізі (чи скоріше псевдоаналізі) себе жаліти, шкода самій собі психологічним «самолікуванням» або фізичним мазохізмом, надуманість проблем. Депресія і садомазохізм, які переживають героїні досліджених романів, притаманні соціально благополучним, матеріально забезпеченим людям (причому високі статки такі персоналії мають не в одному поколінні), тому травми героїнь слід розуміти в аспекті добробуту – як своєрідну реакцію та пошуки нездорової романтики. У цьому плані несподіваною, але плідною виявилася паралель з образом Марії у «Казці про калинову сопілку» О. Забужко.

8. Якщо брати до уваги вплив С. Плат на сучасну українську літературу (а також попередній період – 90-х рр.; спочатку американську поетесу стали відкривати в Україні приблизно у 80-х рр.), то варто зазначити не лише про поезію, а й про романістику. Але прихильники емоційності та оголеного автобіографізму в літературі забувають про згущеність і тому певну карикатурність роману «Під скляним ковпаком», а також те, що цей твір не слід розуміти як документалістику. Також можна порівняти героїнь «нового покоління» і з істеричними фемінінними персонажами Лесі Українки. Упадає у вічі ще й те, що у літературі ХХІ ст. героїні наділені ненавистю або нездоровою (садомазохістською) прив'язаністю до матері, проте не мають любові до батька, оскільки фактично його не знають, він відсутній у неповній родині, і

фемінінний персонаж – як у Д. Леві – знайомиться з ним заново. Робота має перспективу продовження з огляду на міфічні алюзії та насичену символіку в романі Д. Леві «Гаряче молоко».

THE ELECTRA COMPLEX IN THE NOVEL MIND OF THE 20th–21st CENTURIES: ACCORDING TO NILA ZBOROVSKA'S METHOD

O. Smolnytska

Candidate in Philosophy, Senior Researcher

<https://orcid.org/0000-0001-9864-1727>

Maxim Rylsky Literary-Memorial Museum in Kyiv

mytholog7@gmail.com

Narrative prose (fiction novel) of the second half of the 20th – the second decade of the 21st centuries is a difficult writing. In particular, this is either a mythopoetical material, or a conscious opposition or confrontation to the myth. However, mythological patterns, also as national archetypes and symbols, are still explicitly or implicitly presented in such texts. The article offers a more detailed overview of the Electra complex on the example of the chosen romanticism of the period, with an emphasizing on the feminine character. According to the method of the Ukrainian psychoanalyst Nila Zborovska (1962–2011), the role of maternal and paternal codes in literature of different periods (since the 19th century) is compared. A mythological model (paternal or maternal) in different types of cultures and the possibility of its reflection in different literatures have been worked out. The paternal and maternal images are regarded as ambivalent deities, the strong Animus and Anima are analyzed in the aspect of dictates. The principles of the image of feminine characters in classical (mostly Victorian) and non-classical (modern) novels are compared. Attention is drawn to the clinical picture of the heroines of modern works. The works of Ch. Dickens, F. Dostoevsky, S. Zweig, J. O'Neill, J. Steinbeck, S. Plath, B. Kaufman, E. Jelinek, D. Levy, etc. are taken into account. The national aspect in the mother complex is investigated. The transfer of imperial and postcolonial discourse on behavioral models of these feminine characters is analyzed. Attention is drawn to the clinical picture of the heroines of the modern works. The differences in the images of heroines in different periods are analyzed, the common feature as their resistance to the mechanism of subordination is found. The modern heroine has the features of homo technicus or homo technologicus, her described protest, on the one hand, is allusional (it recalls the behavior of the characters of S. Plat or E. Jelinek), on the other hand, it is manfully artificial affected.

Research methods: comparative (of philology and mythology), archetypal (Jungian), Freudian, symbolical, gender studies, also attention is drawn to the historical context.

Key words: *psychoanalysis, novel, the Electra complex, myth, archetype, symbol, heroine.*

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Будний В., Ільницький М. Порівняльне літературознавство / Василь Будний, Микола Ільницький. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 432 с.
2. Грейвс Р. Мифы Древней Греции / Роберт Грейвс / Пер. с англ. К. Лукьяненко. – Екатеринбург : У-Фактория, 2005. – 1008 с. – (Серия «Bibliotheca mythologica»).
3. Донцова Д. Чудеса в кастрюльке : Роман / Дарья Донцова. – М. : Эксмо, 2003. – 352 с. (Серия «Иронический детектив»).
4. Єлінек Е. Піаністка / Ельфріда Єлінек / пер. Н. В. Сняданко. – Харків : Фоліо, 2011. – 381 с.

5. Зборовська Н. В. Код української літератури : Проект психоісторії новітньої української літератури. Монографія / Ніла Зборовська. – К. : Академвидав, 2006. – 504 с. (Монограф).
6. Зборовська Н. В. Психоаналіз і літературознавство : Посібник / Н. В. Зборовська. – К. : Академвидав, 2003. – 392 с. (Альма-матер).
7. Кізі К. Над зозулиним гніздом : Роман / Кен Кізі ; пер. з англ. Наталі Тисовської. – К. : Вид. група КМ-БУКС, 2017. – 352 с.
8. Коровченко С. Потоки / Світлана Коровченко // Наш український дім. – 2014. – № 1. – Ніжин, 2014. – С. 71–72.
9. Коровченко С. С. Рецепція сучасної української жіночої прози в психоаналітичному літературознавстві Ніли Зборовської. – Магістерська робота студентки II курсу магістратури спеціальності «Літературна творчість, українська мова і література» Коровченко Світлани Сергіївни. Науковий керівник: д. філол. н., проф. Астаф'єв Олександр Григорович. – К. : Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Інститут філології, кафедра теорії літератури, компаративістики і літературної творчості, 2016. – 79 с. (На правах рукопису).
10. Леві Д. Гаряче молоко / Дебора Леві / пер. з англ. Юлії Григоренко. – Харків : Клуб Сімейного Дозвілля, 2017. – 224 с.
11. Левченко Г. Зачарована казка життя Ольги Кобилянської : психоаналітична студія : Монографія / Галина Левченко. – К. : Книга, 2008. – 224 с.
12. Левченко Г. Міф проти історії: Семіосфера лірики Лесі Українки : монографія / Галина Левченко. – К. : Академвидав, 2013. – 332 с. – (Серія «Монограф»).
13. О'Нил Ю. Траур – участь Електры. Трилогія / Юджин О'Нил / пер. с англ. В. Алексеева, под ред. В. Маликова. – М. : Искусство, 1975. – 230 с.
14. Плат С. Під скляним ковпаком / Сильвія Плат / пер. з англ. Ольги Любарської. – Львів : Видавництво Старого Лева, 2017. – 360 с.
15. Савченко Р. «Гаряче молоко» Дебори Леві: буремний пошук себе / Раїса Савченко [Електронний ресурс] // LitAkcent. – Режим доступу : <http://litakcent.com/2018/10/02/garyache-moloko-debori-levi-buremnyi-poshuk-sebe/>, укр. мовою, вільний. – Дата розміщення: 02.10.2018. (дата звернення: 02.12.2018). – Назва з екрана.
16. Смольницька О. Антична міфологія у психоаналізі Ніли Зборовської: літературно-філософський та історичний дискурси / Ольга Смольницька // Літературознавство. Фольклористика. Культурологія. Збірник наукових праць. – Випуск двадцять сьомий – двадцять восьмий. – Черкаси : Видавець Чабаненко Ю. А., 2018. – С. 52–68.
17. Смольницька О. Зріз вибраних проблем у психоаналітичному дискурсі Ніли Зборовської: погляд у перспективі / Ольга Смольницька // Сучасна гуманітаристика : збірник матеріалів X Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, 3 грудня 2018 р. – Переяслав-Хмельницький (Київ. обл.), 2018. – Вип. 10. – С. 240–253. Інтернет-версія: humanitarium.online.
18. Смольницька О. О. Образ фатальної жінки і архетип Великої Матері у творчості членів Нью-Йоркської групи: фольклорно-міфологічний контекст / О. О. Смольницька // Молодий вчений. – 2017. – №9(49), вересень (Young Scientist. – №9(49), September. – 2017). – С. 272–280.
19. Смольницька О. О. Розвиток компаративного дискурсу Шекспіра, Лесі Українки й американської «сповідальної поезії» в «Коді української літератури» Ніли Зборовської / Смольницька Ольга Олександрівна // Вісник Черкаського університету. – Серія «Філологічні науки». – 2016. – №1. – Т. 2. – С. 107 – 116.
20. Смольницька О. О. Спільні мотиви у Лесі Українки та інших письменників доби fin de siècle: від містицизму до мучеництва / Смольницька О. О. // Молодий вчений. – 2017. – №11(51), листопад (Young Scientist. – № 11(51), November. – 2017). – С. 248–254.

21. Смольницька О. Філософська інтерпретація лесезнавчого дискурсу Ніли Зборовської (на матеріалі есею «Моя Леся Українка») / Ольга Смольницька // Слово і час. – № 9 (621). – Вересень 2012. – С. 52–62.
22. Смольницька О. Шекспірівський міф у вибраній творчості сучасних українських поетів (на прикладі Нью-Йоркської групи): компаративний аналіз / Ольга Смольницька // *Ренесансні студії* / гол. ред. Торкут Н. М. – Вип. 27–28. – Запоріжжя : Класичний приватний університет, 2017. – С. 84–102.
23. Стейнбек Дж. На схід від Едему / Джон Стейнбек ; пер. з англ. Т. Некряч. – К. : Вид. група КМ-Букс, 2018. – 736 с.
24. Франк А. Сховище. Щоденник у листах / Анна Франк ; пер. укр. М. Тупайла. – Харків : Віват, 2016. – 348 с. : іл.
25. Heller S. *The Absence of Myth* / Sophia Heller. – New York : State University of New York Press, 2006. – 261 p.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Kaufman B. *Up Down the Stair Case* / Bel Kaufman. – London : Pan Books Ltd., 1973. – 350 p.
2. This Be The Verse / By Philip Larkin. – Available at: <https://www.poetryfoundation.org/poems/48419/this-be-the-verse>. – Accessed: 04.12.2018.

REFERENCES

1. Budnyy V., P'nyts'kyi M. *Comparative literature studies*. Kiev: Vyd. dim 'Kyievo-Mohylyans'ka akademiya', 2008, 432 p.
2. Graves R. *The Greek Myths*. Yekaterinburg: U-Faktoriya, 2005, 1008 p.
3. Dontsova D. *Miracles in a sieve: Novel*. Moscow: Eksmo, 2003, 352 p.
4. Jelinek E. *The Woman-Pianist*. Kharkiv: Folio, 2011, 381 p.
5. Zborovska N. V. *The code of the Ukrainian literature: Project of psycho-history of the latest Ukrainian literature*. Monograph. Kiev: Akademydav, 2006, 504 p.
6. Zborovska, N. V. *Psychoanalysis and literature studies: Textbook*. Kiev: Akademydav, 2003, 392 p.
7. Kesey K. *One Flew Over the Cuckoo's Nest*, Kiev: KM Publishing, 2017, 352 p.
8. Korovchenko S. *Torrents. Nash ukrains'kyi dim* [Our Ukrainian Home], 2014, No1, pp. 71–72.
9. Korovchenko S. S. *The reception of the contemporary Ukrainian feminine prose in psychoanalytic literary critic of Nila Zborovska*. Kiev: Taras Shevchenko National University of Kyiv, Institute of Philology, 2016, 79 p. (Magister thesis).
10. Levchenko H. *The charmed fairy-tale of Olha Kobylans'ka's life: psychoanalytic study*: Monograph. Kiev: 'Khyha', 2008, 224 p.
11. Levchenko H. *Myth vs history: the semiosphere of Lessya Ukrainka's lyrics*: Monograph. Kiev: Akademydav, 2013, 332 p.
12. Levy D. *Hot Milk*. Kharkiv: Bookclub, 2017, 224 p.
13. O'Neill E. *Mourning Becomes Electra*. Moscow: Iskusstvo, 1975, 230 p.
14. Plath S. *The Bell Jar*. Lviv: Vydavnytstvo Staroho Leva, 2017, 360 p.
15. Savchenko R. "Hot Milk" of Deborah Levy: tempestuous search for self. – *LitAkcent*. – Rezhim dostupu: <http://litakcent.com/2018/10/02/garyache-moloko-debori-levi-buremniy-poshuk-sebe/> – Accessed: 02.12.2018.
16. Smolnytska O. *The antique mythology in psychoanalysis of Nila Zborovska: literature-philosophical and historical discourses*. *Literaturoznavstvo. Fol'klory'sty'ka. Kul'turologiya. Zbirny'k naukovy'x pracz'* [Literature Studies. Folklore Studies. Cultural Studies. The collection of scholar works], issue 27–28, Cherkasy, 2019, pp. 52–68.
17. Smolnytska O. *The cross-section of problems in the psychoanalytic discussion of Nila Zborovska: A look in prospects*. *Suchasna humanitarystyka* [Modern Humanities]:

- materials of the international scientific-practical Internet-conference (December, 3, 2018, Pereiaslav-Khmelnitskyi), 2018, issue 10, pp. 240–253.
18. Smolnytska O. O. The image of *femme fatale* and archetype of the Great Mother in the works by the authors of the New York Group: folklore-mythological context. *Young Scientist* [Molodyj vchenyj], 2017, No9(49), pp. 272–280.
 19. Smolnytska O. O. The development of comparative discourse of Shakespeare, Lesya Ukrainka and American confessional poetry in the work “The Code of Ukrainian literature” by Nila Zborovska. *Visnyk Cherkasjkogho universytetu. – Serija «Filologichni nauky»*[Cherkasy University Bulletin: Philological Sciences], 2016, No1, vol. 2, pp. 107–116.
 20. Smolnytska O. O. The common motifs of Lessya Ukrainka and other writers of the period fin de siècle: from mysticism to martyrdom. *Young Scientist* [Molodyj vchenyj], 2017, No 11(51), pp. 248–254.
 21. Smolnytska O. Philosophical interpretation of Lesya Ukrainka discours in Nila Zborovska’s essay “My Lesya Ukrainka”. *Slovo i Chas* [The Word and the Time], 2012, No 9(621), pp. 52–62.
 22. Smolnytska O. Shakespearean myth in the selected works of modern Ukrainian poets (by the example of the New York group): comparative analysis. *Renaissance Studies* [Renesansni studii]. Issue 27–28, 2017, pp. 84–102.
 23. Steinbeck J. *East of Eden*. Kiev: KM Publishing, 2018, 736 p.
 24. Frank A. *The Diary of a Young Girl (The Diary of Anne Frank)*. Kharkiv: Vivat, 2016, 348 p.
 25. Heller S. *The Absence of Myth*. New York: State University of New York Press, 2006, 261 p.

ILLUSTRATIVE MATERIAL

1. Kaufman B. *Up Down the Stair Case*. London: Pan Books Ltd., 1973, 350 p.
2. This Be The Verse / By Philip Larkin. – Available at: <https://www.poetryfoundation.org/poems/48419/this-be-the-verse>. – Accessed: 04.12.2018.